

УДК 811.161.2'373.72:81'23

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ НА ПОЗНАЧЕННЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ЛЮДИНИ В УКРАЇНСЬКІЙ І КРИМСЬКОТАТАРСЬКІЙ МОВАХ

Грозян Н. Ф., Алімова Д. Д.

РВНЗ «Кримський інженерно-педагогічний університет», м. Сімферополь

Досліджуються питання семантичної й ідеографічної характеристики фразеологічних одиниць на позначення девіантної поведінки людини в українській і кримськотатарській мовах з урахуванням досягнень сучасних фразеологічної і психологічної наук.

Ключові слова: ідеографія, фразеологічна мікросистема, фразеологічна одиниця, девіантна поведінка людини, тематична група, семантичне поле, синонімічний ряд.

Постановка проблеми. Дослідження фразеологічних одиниць за тематичними групами переміщується в наш час у центр уваги лінгвістів, оскільки підвищений інтерес до системного вивчення фразеології поставив перед дослідниками проблему ідеографічного опису фразеологічного складу мови [8, с. 9; 14, с. 60]. Що ж до лексичного складу мови, то проблеми опису його в ідеографічному аспекті набагато активніше опрацьовувалися в сучасній лінгвістичній літературі [5; 12; 13 та ін.]. Часом потрібною є праця кількох поколінь дослідників, які іноді належать до цілком віддалених ділянок людських знань, щоб зрештою представити явище в усій його загальності й системності. Фразеологічна ідеографія не є винятком. Ю. Ф. Прадід так висловився з цього приводу: «...Сучасний етап розвитку наукових знань якраз і характеризується розширенням аспектів вивчення одного й того ж самого об'єкта різними науками, іншими словами один і той самий об'єкт вивчається з більшою спеціалізацією» [7, с. 24].

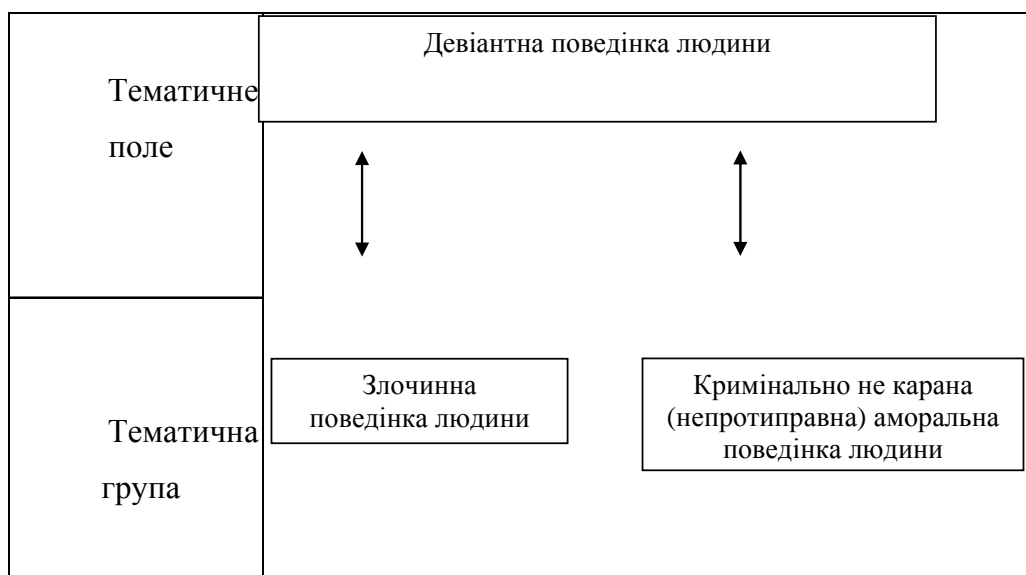
Мета статті – вирізнити з фразеологічного складу української та кримськотатарської мов групи фразеологічних одиниць (ФО), загальна семантична ознака яких має екстралінгвістичну природу (всі вони позначають девіантну поведінку людини), й описати семантичні особливості цих ФО із урахуванням досягнень сучасної фразеологічної та психологічної наук.

У психологічних словниках поняття «девіантна поведінка (від лат. *deviatio* – відхилення» [10, с. 94] тлумачиться як «система вчинків чи окремі вчинки, що суперечать прийнятним у суспільстві правовим чи моральним нормам» [9, с. 407; 10, с. 257]. У походженні девіантної поведінки, як свідчать психологи [9; 10], велику роль відіграють дефекти правової та моральної свідомості, потреби особистості, особливості характеру, емоційно-вольової сфери. Вчені визнають основні види девіантної поведінки: 1) злочинна поведінка людини; 2) кримінально не карана (непротиправна) аморальна поведінка людини. На думку психологів, зв'язок між цими видами девіантної поведінки людини полягає в тому, що скоєнню правопорушень нерідко передуює аморальна поведінка, яка стала звичною для людини.

В українській мові фразеологічні засоби вираження девіантної поведінки людини вже досліджувалися, хоч і не комплексно [див. праці : 1; 2; 3], а в кримськотатарській мові не були взагалі предметом дослідження.

Семантичний аналіз ФО, що об'єднуються в тематичне поле ФО «Девіантна поведінка людини» (ієрархічна структура ідеографічної класифікації подається за Ю.Ф. Прадідом [8, с. 40]), дає підстави запропонувати структуру тематичного поля ФО (див. Схему 1), яка відповідає рубрикації девіантної поведінки, поданій у психологічній науці:

Схема 1. Структура тематичного поля ФО «Девіантна поведінка людини»

Досліджений матеріал засвідчує, що ідеографічна структура фразеологічної мікросистеми «Злочинна поведінка людини» не є розгалуженою. У ній відсутні ланки: семантична група, семантичне поле. Тематична група ФО «Злочинна поведінка людини» складається безпосередньо з синонімічних рядів [див. 3]. Наведемо приклади декількох синонімічних рядів ФО, які зафіксовано в обох мовах, зі значеннями:

1) позбавити кого-небудь життя; вбити :

в українській мові: **вкоротити віку (життя)** [ФСУМ, с. 136];

відбирати (віднімати) / відібрати (відняти) життя [ФСУМ, с. 114]; **перерізати жили** [ФПМЛ, с. 159]; **уложити у копи** [ФСУМ, с. 913]; **позбавляти / позбавити життя (віку і т. ін.)** [ФСУМ, с. 661]; **випустити кишки (рідко тельбухи, бандурри)** [ФСУМ, с. 100] та ін.;

в кримськотатарській мові : **еджельсиз мезаргъа [ерге, къабирге]**

къоймакъ [4, с. 275]; **эллерини къангъа боямакъ** [4, с. 267]; **эсабыны кесмек** [4, с. 271]; **джаныны алмакъ** [4, с. 253]; **ернен ексан этмек** [15, с. 107]; **тюбю-тамырындан ёкъ этмек** [15, с. 107]; **еджелине егмек** [4, с. 275]; **тирилейин (тирилей) откъа ятмакъ** [4, с. 235]; **къара ерге къоймакъ** [4, с. 160]; **къара ерге чекмек [сюйремек]** [4, с. 160] та ін.;

2) побити кого-небудь :

в українській мові : *обламати (обломити) / обламувати ребра (боки)*

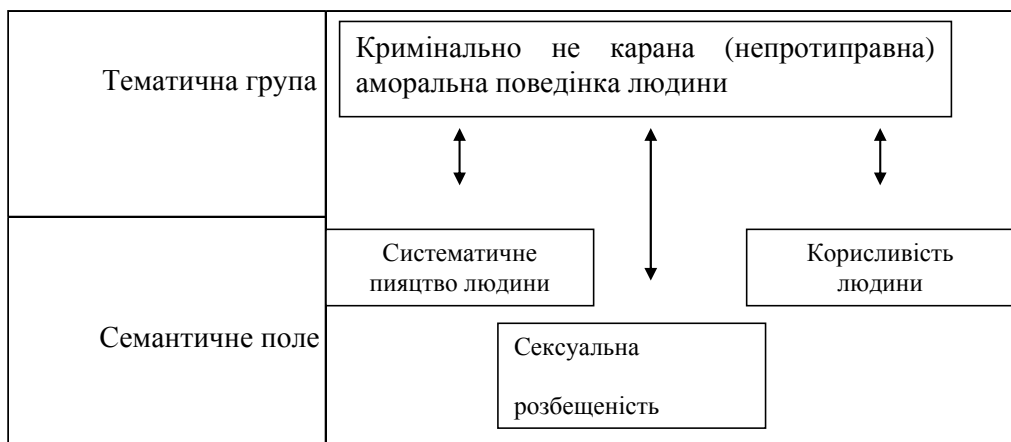
[ФСУМ, с. 569]; *годувати бебехами (буханцями)* [ФСУМ, с. 179]; *обдірати / обдирати шкуру* [ФСУМ, с. 566]; *наговкти (натерти) морду (пику)* [ФСУМ, с. 537] та ін.;

в кримськотатарській мові : *юрукъ салламакъ [сильтемек]* [4, с. 278]; *ешек киби дѣгмек* [4, с. 275]; *шамар [таякъ, сопа] чекмек [яндърмакъ]* [4, с. 257]; *акъкъындан кельмек чи песасыны бермек* [15, с. 31]; *запарта бермек (чекмек) чи яхшы этип къыздырмакъ чи иш кесмек (косътермек)* [15, с. 39]; *езмесини чыкъармакъ* [15, с. 39-40]; *акъыл къоймакъ чи акъкъындан кельмек* [15, с. 40]; *езмесини чыкъармакъ* [15, с. 83]; *анасыны айгъа бакътырмакъ; дюнъянынъ квач буджакъ олгъаныны косътермек, турна къонгъан ерини косътермек; башына чыракълар якъмакъ; кунеш анги тар афта догъгъаныны косътермек* [15, с. 87]; *чубукъ пайы пичмек* [4, с. 249] та ін.

В українській мові зафіксовано більше синонімічних рядів ФО на позначення досліджуваної тематичної групи ФО, ніж у кримськотатарській мові. Наведемо приклади деяких із них : а) чинити замах на чиєсь життя : *важити на життя* [ФПМЛ, с. 160]; *зводити / звести рахунки* [ФСУМ, с. 327] та ін. ; б) бути викритим на місці злочину (крадіжки, спекуляції тощо) : *впійматися (пійматися, попастися і т. ін.) на гарячому* [ФСУМ, с. 149]; *впійманий, спійманий) на гарячому* [ФСУМ, с. 149] та ін.

Структура тематичної групи ФО «Кримінально не карана (непротиправна) аморальна поведінка людини» має такий вигляд (див. Схему 2.):

Схема 2. Структура тематичної групи «Кримінально не карана (непротиправна) аморальна поведінка людини»

Семантичні поля ФО, що позначають кримінально не карану (непротиправну) аморальну поведінку людини, складаються безпосередньо з синонімічних рядів. У структурі ідеографічної класифікації подібних ФО відсутня одна ланка – семантична група [див. праці : 1; 2; 3]. Отже, тематичну групу ФО «Кримінально не карана

(непротиправна) аморальна поведінка людини» утворюють семантичні поля ФО, що характеризують :

1) пияцтво людини :

в українській мові: *тинятися по шинках (по корчмах, з корчми в корчму)* [ФСУМ, с. 883]; *в горілці киснути* [ФСУМ, с. 373]; *з кругу (з пуття) спитися* [ФСУМ, с. 848] та ін.;

в кримськотатарській мові : *тутмагъа ери ёкъ [къалмамакъ]* [4, с. 237]; *аякъ устюнде турамамакъ чи аякълары тутмакъ* [15, с. 45]; *зиль-сархош, кёр-сархош* [15, с. 55] та ін.;

2) корисливість людини. Як засвідчують психосемантичні дані [6, с. 305-306], загальне значення семантичного поля ФО «Корисливість людини» включає ознаку нечесності. На думку В. Ф. Петренка, ця ознака «семантично дуже багатопланова та складна. Нечесність полягає в невідповідності індивідуальних цінностей суб'єкта й форм їх реалізації суспільним цінностям і нормам при зовнішній демонстрації визнання цих норм» [6, с. 305-306]. Найчисленнішими синонімічними рядами цього семантичного поля ФО в українській і кримськотатарській мовах є :

а) обманути, перехитрити (використовувати іншу людину як засіб для досягнення власних цілей) :

в українській мові : *брати / взяти на арапа* [ФСУМ, с. 51]; *забивати / забити баки* [ФСУМ, с. 297]; *замовляти (заговорювати) / замовити (заговорити) зуби* [ФСУМ, с. 313]; *накинути ласим оком* [ФСУМ, с. 586]; *замазувати / замазати очі* [ФСУМ, с. 311] та ін. ;

в кримськотатарській мові : *козь боямакъ* [15, с. 47]; *эсаме окъумакъ* [4, с. 271]; *ятымына сыйрамакъ* [4, с. 290]; масал окъумакъ [15, с. 48]; *уфуртме ягдырмакъ* чи *ялан патлатмакъ* [15, с. 62]⁴ *масал уйдурмакъ* [15, с. 73]; *ифтира атмакъ* [15, с. 73] та ін.;

б) обманути, перехитрити (поставляти іншій людині неправильну інформацію про власні цілі, соціальну й предметну дійсність тощо) :

в українській мові : *пускати (перти) пустити туман (туману, рідко тумана) [у вічі]* [ФСУМ: 718]; *наводити / навести полуду (більмо) на очі* [ФСУМ, с. 520]; *напускати / напустити дурману* [ФСУМ, с. 532]; *замилювати (милити) / замилити очі* [ФСУМ, с. 312]; *обвести (обкрутити, обернути, обмотати і т. ін.) / рідше обводити (обкручувати, обертати, обмотувати і т. ін.) круг (кругом, навколо, довкола) пальця (пучки)* [ФСУМ, с. 563]. *лишати (залишати і т. ін.) / лишити (залишити і т. ін.) з носом* [ФСУМ, с. 432]. *водити / поводити за ніс (за носа)*. [ФСУМ, с. 142]. *обвести / обводити за ніс* [ФСУМ: 563] та ін.;

в кримськотатарській мові: *баш (башыны) кутьмек; агъачына миндирмек* [15, с. 29]; *айын-оюн япмакъ; Алининь къалпагъаны Велиге, Велининь къалпагъыны Алиге кийдирмек* [15, с. 51]; *йымырта косътерип, бор туттырмакъ; сувгъа алып кетип, сувсыз къайтармакъ* [15, с. 78] та ін.;

в) змінювати ціннісні орієнтири :

в українській мові : *і нашим і вашим* [ФСУМ, с. 538]; *тримати (держати) ніс (носа) за вітром (по вітру)* [ФСУМ, с. 897]; *собі на умі* [ФСУМ, с. 914] та ін.;

в кримськотатарській мові : *эм сизден эм бизден* [4, с. 269]; *тавшан сен къач, тазы сен тут* [4, с. 223]; *о якута – бу якъта* [4, с. 205]; *о якъ – бу якъ (о якъкъа – бу якъкъа)* [4, с. 205]; *сёзюни бозмамакъ* [4, с. 217] та ін. Фразеологічні одиниці цієї групи передають, на думку психологів, поведінку суб'єкта, пов'язану зі змінами ціннісних орієнтирів, цілей і завдань залежно від життєвих обставин, але на користь самого суб'єкта та зрештою зі шкодою для інших учасників спільної діяльності, у яку цей суб'єкт включений. Ось що з цього приводу стверджує В. Ф. Петренко : «... Деякий суб'єкт виявляється слабкою ланкою в спільній діяльності за рахунок нестійкості ціннісно-мотиваційної структури його особистості : на нього не можна покластися» [6, с.306]. ФО передають відсутність у суб'єктів «деяких надіндивідуальних «трансцендентальних» цінностей, які стоять вище безпосередніх прагматичних цінностей і які зумовлюють стійкість поведінки людини та її кооперацію з іншими людьми в ситуаціях, коли спільна діяльність вимагає стати вище егоїстичних і егоцентричних інтересів» [6, с.306]. Трансцендентальний (нім. *transzendental*, від лат. *transcendens* – який виходить за межі) – 1) У схоластиці – який являє собою найзагальніше поняття [11, с. 585]. Егоцентризм (від лат. *ego* – я і *центр*) – 2) *Негативна* риса характеру, що полягає в крайньому індивідуалізмі, *егоїзмі* [11, с. 186]. Егоїзм (франц. *egoïsme*, від лат. *ego* – я) – моральний *принцип* і *негативна* риса характеру, що полягають у нехтуванні інтересами суспільства й інших людей заради особистих інтересів [11, с. 186].

В українській мові зафіксовано більше синонімічних рядів, ніж в кримськотатарській мові [див. праці: 1; 2; 3]. Наведемо приклади деяких із них: а) хитрувати (вдаватися до неправдивих, нечесних вчинків): *крутити (вертіти) хвостом* [ФСУМ, с. 402]; *підходити (підлазити з хитрощами* [СФС, с. 135]; *удаватися до хитрування (до хитрощів)* [СФС, с. 135]; *братися (даватися, вдаватися, підніматися, пускатися) на хитрощі* [СФС, с. 135] та ін.; б) лицемірити : *кривити / покривити (скривити) душею* [ФСУМ, с. 396]; *грати / ламати комедію* [ФСУМ, с. 195]; *справляти комедію* [ФСУМ, с. 195]; *підсипати лестощі* [ФПМЛ, с. 223] та ін.;

3) сексуальну розбещеність людини.

Семантичне поле ФО «Сексуальна розбещеність людини» в українській мові складається безпосередньо із синонімічних рядів зі значеннями :

а) вступати в позашлюбні зв'язки з кимось : *наставляти / наставити роги* [ФСУМ, с. 535]; *скакати (вскакувати / скочити (вскочити) в гречку* [ФСУМ, с. 813]; *стрибати (скакати) через пліт* [ФСУМ, с. 866] *набити ріжки* [ФПМЛ, с. 363]; *ламати подружню честь* [ФПМЛ, с. 363] та ін.;

б) схилити до інтимних стосунків, взаємин : *підводити / підвести на гріх* [ФСУМ, с. 631-632]; *підкусити на гріх* [ФПМЛ, с. 97]; *підманути на гріх* [ФПМЛ, с. 97] та ін.;

в) вести розпусний спосіб життя : *розсівати розпусту* [ФПМЛ, с. 368]; *упасти (убрести) в гріх* [ФПМЛ, с. 97]; *тулитися до спідниць* [ФПМЛ, с. 448]; *бігати по дівках* [ФПМЛ, с. 111]; *зводити / звести з розуму* [ФПМЛ, с. 369] та ін.

У кримськотатарській мові у досліджуваних фразеологічних словниках [4; 15] зафіксовано тільки поодинокі фразеологізми на позначення цього семантичного поля ФО : *догъру ёлдан чыкъмакъ* [2, с. 98], *кёр ёлгъа тюшмек* [2, с. 57].

Висновки. У дослідженні здійснено спробу вирізнити з фразеологічного складу української й кримськотатарської мов ФО на позначення девіантної поведінки людини. Отже, девіантна поведінка людини передається широким діапазоном фразеологічних засобів української й кримськотатарської мов. У результаті дослідження виявлено 2 тематичні групи ФО на позначення девіантної поведінки людини: 1) «Злочинна поведінка людини»; 2) «Кримінально не карана (непротиправна) аморальна поведінка людини». Перша тематична група ФО є менш численною й складається безпосередньо з синонімічних рядів. Друга тематична група складається з трьох семантичних полів ФО. Найчисленнішим в обох мовах є семантичне поле ФО «Корисливість людини». Більше синонімічних рядів ФО зафіксовано в українській мові. Дослідження не претендує на вичерпність, хоч у дослідженні до аналізу залучалися дані теорій і узагальнень вітчизняних і зарубіжних психологів, які раніше взагалі не враховувалися. Аналіз фразеологізмів на позначення девіантної поведінки людини сприятиме подальшому лінгвістичному дослідженню фразеологічної ідеографії, виробленню загальної типології методів дослідження фразеологічних мікросистем у ідеографічному й семантичному аспектах.

Перелік умовних скорочень

СФС – Словник фразеологічних синонімів / М. П. Коломієць, Є. С. Регушевський [за ред. В. О. Винника]. – К. : Рад. шк., 1988. – 200 с.;

ФПМЛ – Фразеологія перекладів Миколи Лукаша: Словник-довідник / [уклали О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк]. – К. : Довіра, 2002. – 735 с.;

ФСУМ – Фразеологічний словник української мови : в 2 кн. – К. : Наукова думка, 1993. – Кн. 1–2.

Список літератури

1. Грозян Н. Ф. До питання дослідження тематичної групи фразеологічних одиниць «Кримінально не карана (непротиправна) аморальна поведінка людини» в психосемантичному аспекті / Н. Ф. Грозян // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». – Вип. 9. – Переяслав-Хмельницький, 2006. – С. 138–142.
2. Грозян Н. Ф. Семантичне поле фразеологічних одиниць «Корисливість людини» в українській мові: ідеографічний і психосемантичний аспекти / Н. Ф. Грозян // Вісник Запорізького національного університету. – Запоріжжя, 2006. – С. 67–73.
3. Грозян Н. Ф. Фразеологічні засоби вираження девіантної поведінки людини в українській мові / Н. Ф. Грозян // Культура народів Причорномор'я. – Сімферополь, 2002. – № 32. – С. 30–34.
4. Куркчи У. Крымскотатарско-русский фразеологический словарь / [научный редактор А. Эмирова]. – Сімферополь : КРП «Издательство «Крымучпедгиз», 2011. – 296 с.
5. Морковкин В. В. Опыт идеографического описания лексики / В. В. Морковкин – М. : Изд-во Московского ун-та, 1977. – 168 с.
6. Петренко В. Ф. Основы психосемантики : [учеб. пособие] / В. Ф. Петренко. – М. : МГУ, 1997. – 400 с.
7. Прадід Ю. Ф. Вступ до юридичної лінгвістики : [навчальний посібник] / [за ред. чл.-кор. АПрН Ярмиша О. Н.] / Ю. Ф. Прадід. – Сімферополь : Доля, 2002. – 104 с.
8. Прадід Ю. Ф. Фразеологічна ідеографія : проблематика досліджень / Ю. Ф. Прадід. – К. ; Сімферополь, 1997. – 252 с.
9. Психологический словарь / [под ред. В. П. Зинченко, Б. Г. Мещерякова]. – [2-е изд., перераб. и доп.] – М. : Педагогика-Пресс, 1998. – 440 с.
10. Психология : словарь / [под общ. ред. А.В. Петровского и М.Г. Ярошевского]. – [2-е изд., исправл. и доп.] – М. : Политиздат, 1990. – 494 с.

11. Словник іншомовних слів / [уклад.: С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута]. – К. : Наукова думка, 2000. – 662 с.
12. Соколовская Ж. П. Исследования по лексической семантике. Книга 2. Семантическая структура слова / Ж. П. Соколовская. – Симферополь : Крымское учебно-педагогическое государственное издательство, 2000. – 144 с.
13. Соколовская Ж. П. «Картина Мира», Системность, Моделирование и Лексическая семантика / Ж. П. Соколовская. – Симферополь : Крымское учебно-педагогическое государственное издательство, 2000. – 176 с.
14. Эмирова А. М. Русская фразеология в коммуникативном аспекте / А. М. Эмирова. – Ташкент : ФАН, 1988. – 91 с.
15. Эмирова А. М. Русско-крымскотатарский учебный фразеологический словарь / А. М. Эмирова. – Симферополь : Доля, 2004. – 178 с.

Грозян Н. Ф. Фразеологические единицы, обозначающие отклоняющееся поведение человека, в украинском и крымскотатарском языках / Н. Ф. Грозян, Д. Д. Алимова // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2013. – Т. 26 (65), № 4, ч. 2. – С. 245–251.

Исследуются вопросы семантической и идеографической характеристики фразеологических единиц, обозначающих отклоняющееся поведение человека, в украинском и крымскотатарском языках с учётом достижений современных фразеологической и психологической наук.

Ключевые слова: идеография, фразеологическая микросистема фразеологическая единица, отклоняющееся поведение человека, тематическая группа, семантическое поле, синонимический ряд.

Grozyan N. F. Phraseological units denoting deviating human behavior in ukrainian and crimean tatar languages / N. F. Grozyan, D. D. Alimova // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2013. – Vol. 26 (65), No 4, part 2. – P. 245–251.

A semantic and ideographic classification of phraseological units denoting deviational behavior of a person is studied in the article considering the achievements of modern phraseological and psychological sciences in Ukrainian and Crimean Tatar languages. Ideographic classification of phraseological units denoting deviational behavior of a person in Ukrainian and Crimean Tatar languages coincide with the classification adopted in psychology. Phraseological microsystem «Deviant behavior of Individual» passed with a wide range of idiomatic funds of Ukrainian and Crimean Tatar languages. We found two thematic groups of phraseological units: «Criminal human behavior», «Criminal not punishable immoral human behavior». Materials research shows that ideographic structure of these phraseological microsystem in both languages is not extensive. There are missing some links. It was revealed that there are more synonymic rows of phraseological units to describe crime and the criminal is not punishable immoral human behavior in the Ukrainian language than in the Crimean Tatar language.

Key words: ideography, phraseological microsystems, phraseological unit, deviational behavior of a person, subject group, semantic field, synonymous line.

Поступила в редакцію 16.11.2013 г.